

(əvvəli ötən sayımızda)

Çaylarda suyun azalması əkinçiliyin, çöllərdə rütubətin azalması və otaqların quruması isə heyvandarlığın inkişafına böyük zərbə vururdu. Bir neçə yüzildən bir təkrar olunaraq dövrü xarakter daşıyan bu iqlim dəyişikliyi hadisəsi Mərkəzi Asiyanın turanlı öntürk superetnosunun zaman-zaman öz yurdlarını tərk edərək daha əlverişli həyat məkanı axtarışına sövq edən köçlərinə səbəb olmuşdur. (L.Qumilyov. 1991, Səh. 23, 85)

Lakin turanlı öntürk xalqlarının bu köçləri köçərlik həyat tərzinin davamı deyil, iqlim dəyişikliyi və digər səbəblər üzündən məskunlaşdıqları ərazini kütləvi şəkildə tərk etmə məcburiyyəti üzündən baş verən köçmənlilik xarakteri daşıyırdı.

L.Qumilyovun irəli sürdüyü passionarlıq nəzəriyyəsinə əsasən insan birliyi forması olan etnosların daxilində yaranan biokimyəvi enerji onların fəaliyyətini stimullaşdıraraq hərəkətliyə təkan verir.

Məhz etnosların daxilində yaranan passionar gərginlik etnoslarda əlaqə sistemini dəstəkləyir və onun sabitliyini və yaradıcı aktivliyini təmin edir. Etnoslarda passionar enerjinin artması nəticəsində baş verən passionar təkan onların yüksəlişinə, hərəkətliyyətinə və orijinal mədəniyyətlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. (L.Qumilyov. 1991, Səh. 35)

Qumilyovun irəli sürdüyü passionarlıqla yanaşı coğrafi determinizm nəzəriyyəsinin tərəfdarları iqlim şəraitində baş verən dəyişikliklərin, yəni coğrafi amillərin insanların öz yurdlarını tərk edərək köçlərə məruz qalmasının başlıca şərtlərindən hesab edirdilər

Quraqlıq, toz tufanları və bunların nəticəsində baş verən qıtlıq heyvandar köçəri xalqları daima hərəkətdə olmağa, yerdəyişməyə, daha əlverişli şərait axtarmağa sövq edirdi. Lakin köçəri təsərrüfat forması insanların yaxın məsafələrə köçlərinə səbəb olsa da, insanların uzaq məsafələrə kütləvi miqrasiya hərəkətləri üçün təkanverici səbəb ola bilməzdi. İnsanların uzaq məsafələrə miqrasiya axınları köçərlik deyil, köçmənlilik xarakteri daşıyırdı və onu şərtləndirən çoxsaylı səbəblər içərisində coğrafi və demografik səbəblər önəmli rol oynayırdı.

Avropanın XVIII-XIX əsr tarixçiləri, linqvistləri, arxeoloq və antropoloqları tarixdən öncəki dövrdə qədim insan məskəni olan, coğrafi baxımdan Cənubi Sibiri və Uralı əhatə edən ərazini və Orta Asiyanı Turan adlandırırlar. Onlar bəşər mədəniyyətinin ilk rüşeymlərinin

Mərkəzi Asiyadakı bu iki Turan arealından ayrılaraq qərbə doğru hərəkət edən insanlar Ön Asiyada və Avropada yeni mədəniyyət mərkəzlərinin əsasını qoydular. Bu ərazilərdə Turan adlı ölkələrin və hətta dövlətlərin meydana çıxdığı haqqında tarixi dəlillər də mövcuddur.

Avropanın bir çox görkəmli bilim adamları öntürklərin öz ilkin vətənləri Turanı tərk edərək tarixin çeşidli dövrlərində zaman-zaman doğuya və batıya doğru hərəkət et-

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

yarandıqı Turan ərazisini tərk edib dünyaya yayılan öntürkləri əsasən Alp və Turan irqinə mənsub hesab edirdilər. Bu irqərə mənsub olan və fiziki görünüş etibarlı ilə avropoid tipinə aid insanlar tarixin ilk dövrlərində öz ilkin yurdları Turanı tərk edərək cənub

və qərb istiqamətlərində irəliləyərək Ön Asiyada və Avropada məskunlaşmış, orda ilkin mədəniyyətin əsasını qoymuşlar. İlkin mədəniyyətin yaradıcıları olan bu xalqları Avropa tarixçiləri sumerlər, elmlər, liqurlar, iberlər, xattilər, kassilər, aslar, saklar, kimmerlər və sarmatlar adlandırırlar.

Beləliklə, istər müasir dövrün genetik və arxeoloji araşdırmaları istərsə də XVIII-XIX əsr və daha sonrakı dövrün assuroloqlarının və tarixçilərinin qədim mixi yazı mətnlərinə əsaslanaraq gəldikləri elmi araşdırmaların nəticəsinə görə onların özlərinin də ifadə etdikləri kimi Cənubi Sibirdə ilkin və Orta Asiyada isə yeni olmaqla bəşər mədəniyyətinin təşəkkül tapdığı Turan adlı iki areal mövcud olmuşdur. Ön Türklər istər iqlim şəraiti, istərsə də digər səbəblər üzündən öz ilkin ana yurdları Turanı tərk edərək tarixin müxtəlif dövrlərində dəfələrlə təkrarlanan köçlərə məruz qalmış, Yer üzünün müxtəlif ərazilərinə yayılaraq məskunlaşmışlar. Lakin tarixi qaynaqlarda

mələrin tarixi qanunauyğunluq kimi izah edirlər. Bəşər tarixində önəmli rol oynayan bu hadisələri müsbət dəyərləndirən fransız alimi R. Grosset yazırdı: "Orta Asiya çöllərinin köçərləri dünya tarixində mühüm rol oynamışlar. Onlar tarix ərzində iyirmi dəfə Turan yaylasından hərəkət edərək Hind və Qanq vadilərini, Dəclə-Fərat vadilərini işğal edərək uçqarların durğunlaşmış mədəniyyət mərkəzlərinə yeni insan axını əlavə etməklə canlılıq gətirmişlər. Xalqların bu köçləri böyük tənzimləyici gücə malik idi. Bu insan axını çayların dağlardan vadilərə axması kimi coğrafi qanun bənzəri idi. Qədim mədəniyyətə malik müxtəlif xalqları vahid hakimiyyət altında birləşdirən türk və tatarlar mədəniyyətlərin çulğalaşmasına səbəb olurdular. (Grosset R. 1921, Səh. 6)

Fiziki görünüş baxımından Avropa irqinə mənsub turanlılar batıya və güney-batıya doğru hərəkət edərək Mərkəzi Avropada məskunlaşdılar, Anadoluda və Qafqazda yerləşdilər. Onlar həmçinin qar-

şılarında heç bir aralıq dənizi irqinə mənsub rəqibin mövcud olmadığı İrənin yüksək yaylarına məskunlaşdılar. Turanlılar Belucistan üzərindən Hindistana gedərək burda yerləşdilər. Burdakı hunlar, saklar, turuskalar, kuşanlar, hindiskitlər, eftalitətlər və qurclar turanlılardırlar. (E.Eikstadt, 1934, Səh. 282)

Etnoloq və tarixçilər insanların ilk kütləvi miqrasiyalarının buzluqların əriməsi ilə əlverişli iqlim şəraitin yaranması ilə əlaqələndirir və ilk miqrasiyanın Cənubi Sibir ərazisindən turanlılar tərəfindən gerçəkləşdirildiyi fikrini irəli sürürlər.

Görkəmli İtalyan arxeoloq və paleontoloq Françesko Molon Cənubi Sibiri və Ural dağlarını Tu-

veçrəni, Fransanın cənubunu və İspaniyanı məskunlaşdırmışlar". (Francesco Molon, 1880, Səh. 19)

Molonun konsepsiyasına görə Ural-altaylı Turanlıların ilkin vətənləri olan Mərkəzi Asiyadan ikinci axın Kiçik Asiya üzərindən Babilə və sonra Dunayın aşağısından Alp regionuna oldu. Babilin xarabalıqlarında Assuriyalılardan öncə burda Ural-altay xalqlarının yerləşmiş olduqları haqqında çoxlu dəlillər mövcuddur. Babilə 3000 minil öncə aqlütinativural-altay dilində danışan xalqlardan qalma çoxlu abidələr mövcuddur. İtaliyada, İspaniyada və Fransanın cənubunda məskunlaşan bu xalq İtaliyalı Nikolucci və digər antropoloq bilim adamları ligurlar adlandırır və onları fin-uoqor ailəsinə aid edirlər. Molon bu ilk turanlıları liquroidlər adlandırır və onların liqur və iber olmaqla iki qoldan ibarət olduqlarını təsbit etdiyini yazır. (F.Molon, Al Popolo Ligure, Səh. 21)

Bu iki qohum xalq Bəsre körfəzinə qədər bütün Aralıq dənizi hövzəsini əhatə edən İtaliya, İsveçrə,

Fransa ərazisinə yayılaraq İtaliyada, İsveçrədə, Fransada və İspaniyanın güneyində məskunlaşmışlar, lakin onlardan öncə gəlib yerləşmiş qohum xalq olan Baskların dağlarla əhatə olunaraq qorunan ərazisinə müdaxilə edə bilmədilər. Ural və Altay arasında yaşamış olan bu xalqlar özləri ilə əhliləşdirmiş olduqları ev heyvanlarını da gətirmişdilər. (Francesco Molon. 1880, Səh. 22)

Klaprot türkləri Hind-avropalılardan sonra qədim dünyanın ənənəli yayılmış xalqı hesab edir. Onların yaylıqları ərazi güney-batıda Adriatik dənizindən başlayıb, quzeydə Lenanın Buzlu okeana töküldüyü ərazini əhatə etməkdədir. Buzların əriməsindən sonra başlanan Böyük tufandan sonra türklər İndi başlan əbədi qarlı Ötülü Böyük Altay dağlarından yənərək güneydoğu və güney-batı istiqamətindəki ərazilərə yayıldılar. Onlar çox erkən dövrlərdə Çin sərhəddi ərazilərində məskunlaşmışdılar. Çinlilər onları Hyunq-nular adlandırırdılar. (Klaprot, AsiaPoliglotta. Səh. 225)

(ardı gələn sayımızda)